

dr hab. Ewa Kula, prof. UJK
Instytut Pedagogiki i Psychologii
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach

Kielce, dnia 4 lipca 2019 r.

R e c e n z j a

rozprawy doktorskiej Pani Magister Ewy Wołoszyn pt. : *Treści wychowawcze zawarte w podręcznikach Ossolineum do języka polskiego dla szkół powszechnych w II Rzeczypospolitej*, przygotowanej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego, pod kierunkiem Pani dr hab. Janiny Kamińskiej, prof. UW.

Problematyka dotycząca podręczników szkolnych dość często bywa obecna w historiografii pedagogicznej. Wynika to z zależności, jaka istnieje między poziomem podręczników a rezultatami pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły. Szczególne znaczenie podręczniki miały w czasach II Rzeczypospolitej, kiedy państwo polskie budowało ład demokratyczny i gospodarkę rynkową. Trudna sytuacja finansowa państwa powodowała, że podręcznik był główną, a czasami jedyną pomocą dydaktyczną. Podręcznik był postrzegany jako środek dydaktyczny, który służył do realizacji celów kształcenia, był traktowany jako zbiór najnowszych wiadomości dotyczących nauczanego materiału, uzupełniających pracę nauczyciela.

Okolo 1/3 ludności powyżej 10 roku życia było wówczas analfabetami, sukcesem więc w latach dwudziestych było objęcie obowiązkiem szkolnym ponad 90 % dzieci i młodzieży.

W ostatnim dziesięcioleciu opublikowanych zostało w Polsce ok. 120 opracowań w postaci artykułów w czasopismach i rozdziałów w monografiach, traktujących o podręcznikach szkolnych w różnym ujęciu. Większość tych opracowań poświęcona jest edukacji historycznej dzieci i młodzieży współcześnie, a tylko 7 dotyczy podręczników ukazujących się w II Rzeczypospolitej.

Podjęta przez Doktorantkę problematyka jest ważna, a jej ujęcie oryginalne, pokazuje bowiem pewien aspekt realizacji reformy programowej w polskim systemie oświaty w okresie międzywojennym, zwłaszcza zaś na mocy ustawy z 11 marca 1932 r., której głównym

zadaniem było scalenie zróżnicowanego dziedzictwa pozaborowego w zakresie kształcenia powszechnego i ponadpodstawowego. Sformułowanie tematu jest uzasadnione dziejami Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, bowiem – jak wspominał jego dyrektor Wojciech Kętrzyński, to właśnie ten Zakład korzystał z przywileju wyłączności wydawania i sprzedaży książek dla galicyjskich szkół ludowych z polskim językiem wykładowym w czasach, kiedy oświata na terenie zaboru austriackiego podporządkowana była C. K. Ministerstwu Wyznań i Oświaty w Wiedniu (nie Oświecenia ! – s. 5). Wydaje się też, że wspomniany przywilej, a za jego przyczyną doświadczenie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w zakresie wydawania podręczników szkolnych było powodem, dla którego Doktorantka za kryterium wiodące w swojej dysertacji uznała podręczniki wydawane przez Ossolineum.

1. Struktura rozprawy

Na rozprawę składa się wstęp, sześć rozdziałów teoretycznych, których układ jest problemowy, zakończenie oraz bibliografia. Nie wyodrębniono tu rozdziału metodologicznego. W bibliografii zwraca uwagę brak źródeł drukowanych. Całość dysertacji liczy 284 strony. Na uwagę zasługują przygotowane po każdym rozdziale podsumowania, w których Doktorantka uogólnia zawarte w poszczególnych rozdziałach treści.

2. Ocena merytoryczna przedstawionej rozprawy

We wstępie, liczącym 13 stron, Autorka scharakteryzowała powstanie i działalność biblioteki, noszącej do dzisiaj nazwę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Szczególnie dokładnie omówiła działalność Ossolineum w dwudziestolecie międzywojennym. Przeanalizowała też publikacje, ukazujące kierunki rozwoju Ossolineum, a także prezentujące treści podręczników z dwudziestolecia międzywojennego, które wydawane były przez różnych wydawców. Scharakteryzowała więc publikacje Elżbiety Magiery, Andrzeja Niedojadło, Karola Sanojcy, Henryka Składanowskiego, Katarzyny Kochan, Mirosławy Sagan-Bielawy. Tym samym była w stanie wykazać, że nie ukazała się dotychczas publikacja traktująca o treściach wychowawczych, zawartych w podręcznikach wydawanych przez Ossolineum dla szkół powszechnych. Warto dodać, że w ostatnich latach badacze zwracają uwagę na potrzebę badań działalności wydawniczej, służącej oświacie i edukacji z uwagi na duże znaczenie tego typu działalności w przeszłości.

W dalszym ciągu wstępu, pełniącego także funkcję rozdziału metodologicznego, Autorka omówiła zawartość rozprawy i wyjaśniła, że praca powstała na podstawie analizy

podręczników do języka polskiego dla szkół powszechnych, które zostały wydane przez Ossolineum w latach 1918-1939. Wspomniane podręczniki, jak wynika z dalszej części wstępu, były dla Doktorantki źródłem podstawowym, które poddała krytycznej analizie (s. 12-13). Zasadniczym celem dysertacji, jak zaznaczyła Autorka, było ukazanie zmian w zakresie doboru treści nauczania i wychowania w podręcznikach do języka polskiego w kontekście przemian oblicza polskiej szkoły na przestrzeni dwudziestolecia międzywojennego. W osiągnięciu tego zamierzenia pomocne były, ukazujące się w prasie pedagogicznej omawianego okresu recenzje podręczników szkolnych. Zadbala więc Doktorantka o przybliżenie odbioru treści podręczników w epoce, w której były one używane. Z uznaniem zatem należy podkreślić przeprowadzenie badań z zastosowaniem metody analizy dokumentów, niezmiernie przydatnej w badaniach nad edukacją. Jednak Autorka nie dostrzegła potrzeby korzystania ze źródeł drukowanych w postaci ustaw i rozporządzeń, ograniczając się do opracowań dotyczących regulacji prawnych w oświacie. Dziwi też brak w bibliografii literatury metodologicznej.

W rozdziale I, zgodnie z tytułem: *Główne nurty w pedagogice II Rzeczypospolitej* zaprezentowane zostały zagadnienia dotyczące przemian w pedagogice i oświacie na przestrzeni XIX wieku oraz dwudziestolecia międzywojennego. Zaakcentowano tu znaczenie owych zmian dla polskiej szkoły i w rezultacie dla szeroko rozumianego kształtu pierwszych podręczników szkolnych. Autorka podkreśliła antyintelektualny charakter szkoły jędrzejewiczowskiej, odbierającej młodzieży potrzebę kontynuowania kształcenia na poziomie średnim i wyższym. Szkoła w niewielkim tylko stopniu była wówczas drogą do awansu społecznego.

Rozdział II zatytułowany został *Organizowanie oświaty w II Rzeczypospolitej*. Dotyczy on między innymi analizy działalności Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz prac zmierzających do przygotowania nowych programów nauczania i wychowania.

Kolejne dwa rozdziały, trzeci pt. *Wydawcy podręczników szkolnych na ziemiach polskich pod zaborami oraz w II Rzeczypospolitej* i czwarty, zatytułowany *Działalność wydawnicza Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1828-1939* należy zaliczyć również do mających charakter rozważań teoretycznych. Podręczniki do języka polskiego dla szkół powszechnych, jakie wydawał Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach dwudziestolecia międzywojennego, zaprezentowane zostały w rozdziale piątym. Analizę podręczników wydawanych w II Rzeczypospolitej przez Ossolineum oraz wnioski wynikające z tej analizy zawarła Doktorantka w rozdziale szóstym, zatytułowanym *Treści*

wychowania obywatelskiego w podręcznikach do języka polskiego dla szkół powszechnych, podzielonym na cztery podrozdziały. Podział ten podyktowany jest treściami wychowania obywatelskiego, takimi jak wychowanie społeczno-gospodarcze, praca, ideologia sanacyjna oraz treści wychowawcze w nauczaniu literatury, historii i geografii. Przy tym dwa podrozdziały, dotyczące wychowania społeczno-gospodarczego oraz treści wychowawczych w nauczaniu literatury, historii i geografii są obszerne, liczą bowiem odpowiednio 45 i 47 stron, natomiast dużo mniejsze są podrozdziały traktujące o pracy (12 stron) i ideologii sanacyjnej (13 stron).

Struktura rozprawy jest zatem przejrzysta, logiczna i prawidłowa. Zachowane też zostały właściwe proporcje między częścią teoretyczną i częścią badawczą.

Przy tym dyskusyjną jest kwestia pominięcia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w rozdziale III, w który zaprezentowano wydawców podręczników szkolnych na ziemiach polskich pod zaborami oraz w II Rzeczypospolitej. Jest zrozumiałym, że Doktorantka poświęciła działalności wydawniczej wspomnianego Zakładu odrębny, czwarty rozdział. Nie mniej należało, moim zdaniem, wspomnieć o Ossolineum w rozdziale trzecim wyjaśniając, że działalność tego wydawnictwa została obszernie omówiona w następnym rozdziale.

Na uwagę zasługuje bardzo rzetelne i szczegółowe omówienie podręczników do języka polskiego dla szkół powszechnych, jakie przygotował i wydał Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Autorka zaznaczyła, że teksty zawarte w podręcznikach w pierwszym dziesięcioleciu uwzględniały wymogi ówczesnych nauk pedagogicznych i psychologicznych, w tym również rozwój intelektualny dziecka, jego zainteresowania i potrzeby. Mimo, że opracowany temat jest niezmiernie trudny do zaprezentowania chociażby z powodu koniecznych w kilku rozdziałach powtórzeń, nawiązujących do treści podręczników, Doktorantka poradziła sobie z tym znakomicie, stosując na przykład w rozdziale V więcej uogólnień po to, żeby w następnym rozdziale podjęte kwestie uszczegółowić. Zadbala też o przywołanie w swojej rozprawie ocen podręczników, pojawiających się w recenzjach zamieszczonych na łamach prasy nauczycielskiej, między innymi „Przyjaciela Szkoły”, „Życia Szkolnego” czy „Szkoły i Nauczyciela”.

W swoich rozważaniach Doktorantka pomijała zagadnienie występowania (bądź nie występowania) w analizowanych podręcznikach treści dotyczących mniejszości narodowych. W II Rzeczypospolitej problemem trudnym do rozwiązania nie tylko w oświacie była wielonarodowościowość i wielokulturowość obywateli polskich. Tereny kraju zamieszkiwane były przez Ukraińców, Żydów, Białorusinów, Niemców, Litwinów, Rosjan, Czechów,

Cyganów, Słowaków, Ormian, Tatarów i Karaimów. Szkolnictwo państwowe w kraju, w którym notowano wysoki odsetek mniejszości narodowych, zmuszone było do wypracowania polityki względem tych grup.

Konstytucje polskie w okresie międzywojennym gwarantowały wszystkim obywatelom II Rzeczypospolitej równe prawa, bez względu na narodowość, pochodzenie i wyznanie oraz umożliwiały obywatelom polskim, należącym do mniejszości narodowych i wyznaniowych zakładanie między innymi szkół i zakładów wychowawczych. Jednak nacisk położono raczej na asymilację państwową niż narodową. Zamykano, szczególnie po zawarciu traktatu ryskiego, szkoły z ukraińskim i białoruskim językiem wykładowym. Tzw. „ustawa Grabskiego” z 31 lipca 1924 roku, zakładająca likwidację szkolnictwa mniejszościowego, zachowała moc do 1939 r. Celem polityki oświatowej było wyposażenie młodzieży ukraińskiej, litewskiej czy białoruskiej w polską świadomość narodową. Znalazło to odzwierciedlenie po reformie oświaty, kiedy w nowych programach wzmocnione zostały cele wychowawcze. Nauczanie języka polskiego na poziomie elementarnym miało między innymi rozwijać uczucia narodowo-państwowe. Jak stwierdził Stanisław Mauersberg w swojej pracy pt. *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939*, (Wrocław-Warszawa-Kraków 1968), w realizacji celów wychowawczych w ramach nowych programów wyraźnie postawione zostało zagadnienie mniejszości narodowych, podkreślano bowiem konieczność zbliżenia młodzieży polskiej do dziejów kulturalnych mniejszości narodowych. W programach tych uwzględnione zostały warunki rozwoju narodowości i wyznań oraz ich wpływ na kulturę Polski.

Skoro podejmowano takie działania, należało ten wątek podjąć w dysertacji. Lecz jeśli Doktorantka uznała, że jest to zagadnienie zbyt rozległe i zbyt złożone, można było wspomnieć o nim we wstępie i wyjaśnić powody, dla których temat traktujący o treściach wychowawczych w podręcznikach do języka polskiego odnoszących się do mniejszości narodowych został pominięty. Na przykład powodem mogła być nieobecność mniejszości jako takich we wspomnianych podręcznikach.

Podkreślam tę kwestię, ponieważ jedyny zapis w dysertacji, dotyczący mniejszości narodowych, brzmi następująco: „Leżący na wschodzie Polski Wołyń był wprawdzie zamieszkiwany przez Rusinów, ale ludność ta mimo odrębnej narodowości bardzo kochała Polskę” (s. 257). Trudno odnieść się do tego stwierdzenia. Natomiast w dalszej części rozprawy Autorka opisała – za podręcznikami – mniejszości etniczne. A jeśli już zdecydowała się na zaznaczenie podejmowanej w podręcznikach problematyki tolerancji wobec osób odmiennych narodowości i kultur, to okazywało się, że dotyczy to ludności

zamieszkującej inne kraje. „Podręczniki opisywały różnorodność kultur ludzi zamieszkujących zarówno odległe kontynenty i kraje egzotyczne, jak też wskazywały na problemy dnia codziennego naszych sąsiadów” (s. 269).

3. Ocena formalnej strony pracy

Rozprawa napisana jest poprawnym językiem, trudno tu znaleźć błędy interpunkcyjne czy popularne literówki, a tekst utrzymany jest w dobrej narracji. Nie uniknęła jednak Autorka błędów literowych między innymi w zapisie nazwisk opracowań przywoływanych w przypisach i bibliografii. I tak zamiast Mcissner jest Maissner, zamiast Garbowska jest Grabowska oraz Ksawery Pruss zamiast Prauss. Pojawiły się też niekonsekwencje w zapisie nazwiska dwuczłonowego: Edward Rydz-Śmigły (s. 207), innym razem Edward Śmigły-Rydz (s. 212).

Nie wszystkie opracowania przywołane w przypisach znalazły się w bibliografii (np. praca J. Wojtal, *Wydawnictwo książek szkolnych w Zakładzie Narodowym imienia Ossolińskich 1878-1918*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1976 – jest w przypisie 5 na stronie 5, a w bibliografii nie jest umieszczona).

Dobrze byłoby uzupełnić literaturę przedmiotu o pozycje:

K. Kochan, *Elementarze szkolne w II Rzeczypospolitej*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2012.

T. Hejnicka-Bezwińska, *Praktyka edukacyjna w warunkach zmiany kulturowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

Cz. Majorek, *Historyczne źródła teorii wychowania obywatelsko-państwowego w Polsce doby międzywojennej*, w: *Edukacja historyczna i obywatelska w Polsce odrodzonej 1918-1939*, red. J. Maternicki, Warszawa 1987.

S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.

U. Wróblewska, *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*, „Nauka” 2011, nr 2, s. 109-124.

Zamieszczone w tekście tabele nie mają numerów ani podanego źródła zawartych tam danych, (np. s. 80, 86, 93, 121). Nie ma też spisu tabel na końcu rozprawy.

W przypisach niewłaściwie stosowany jest skrót op. cit., oznaczający dzieło cytowane (*opus citatum*). Używa się tego skrótu w celu zastąpienia wszystkich elementów opisu bibliograficznego, a więc również tytułu dzieła. A zatem skrót op. cit. powinien widnieć po

nazwisku przywoływanej pracy, a nie po nazwisku i fragmencie tytułu. Czyli nie J. Kiwerska, *W sercu Europy. Kwestie*, op. cit., s. 252, tylko J. Kiwerska, op. cit., s. 252. Nie jest to może kwestia najistotniejsza, ale dobrze jest poprawnie posługiwać się przypisami także od strony technicznej.

4. Konkluzja

Pani mgr Ewa Wołoszyn przygotowała wartościową i interesującą poznawczo rozprawę, wypełniając tym samym lukę badawczą, co można uznać za element nowatorski. Przedstawiona do recenzji monografia systematyzuje i rozwija wiedzę dotyczącą między innymi znaczenia podręczników wydawanych przez Ossolineum w procesie wychowania pierwszego pokolenia młodzieży urodzonej w niepodległym kraju. Na podkreślenie zasługuje duża staranność i wnikliwość, z jaką Doktorantka przeanalizowała podręczniki i opisała zawarte w nich treści wychowawcze,

Mimo wskazanych w recenzji niedociągnięć, ocena rozprawy Pani mgr Ewy Wołoszyn jest jednoznacznie pozytywna.

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska odpowiada wymogom określonym w art. 13 pkt. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku (ze zmianami z 22 września 2011 roku) o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Wniosuję zatem do Rady Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego o dopuszczenie Pani mgr Ewy Wołoszyn do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

